ISSN 1300-9672

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslam Araştırmaları Merkezi

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

Review of the Faculty of Divinity University of Süleyman Demirel

REKTÖR PROF.DR.HASAN GÜRBÜZ'E

ARMAĞAN

Yıl : 1996 Sayı : 3

ESKİ TÜRK DİNİ

Dr.Nasuh GÜNAY*

Türklerin Müslüman olmadan önce sahip oldukları din ile ilgili sorulara verilen cevabın "Şamanizm" olduğu görülür. Hatta günümüz Türk dünyasında rastlanan Aleviliğin esaslarını bu dinin oluşturduğu iddia edilmektedir.

İslâmi devirden önceki Türkler'in dini hakkındaki çalışmalar, XIX. yüzyılda Rus alimi W. Radloff ile başlamıştır denilebilir. Onun *Blötter aus Sibirien* (Leipzig 1893, I-II) adıyla yayımladığı ünlü eserinin birinci cildinin önemli bir kısmı, bahis konusu yüzyılda Orta Asya'daki Türkler arasındaki Şamanizm'e hasredilmiştir. Eser, sonraki yıllarda eski Türk dini hususunda ana kaynak olmuş bu konudaki "Şamanizm" tezinin benimsenmesinde baş rol oynamıştır[1].

İlk olarak XVII. asrın sonlarında Çin'e giden Rus elçisi E. İsbrand ile yol arkadaşı A. Brand'in intibalarını anlatan seyahatnamede geçen[2] Eski Türkler'in dini olduğu iddia edilen Şamanizm nedir, şaman kimdir soruları üzerinde durarak konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Bazı araştırmacılar, "şaman" kelimesinin aslının "Tunguzca" bir kelime olan "saman" olduğunu ve hekim, rahip, büyücü, sihirbaz anlamlarına geldiğini ileri sürmektedirler[3]. Bazı araştırmacılar da, şaman kelimesinin sanskritçe ruhlarla desteklenmiş adam anlamına gelen Sramana'dan geldiğini[4] dolayısıyla bu kelimenin Hind menşeli

---

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 Yaşar Ocak, *Bektaşi Menkıbelerinde Eski Türk İnançlarının İzleri*, İstanbul, 1983, 21.

2 Saadettin Buluç, "Şamanlık" *İslam Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul , 1970, XI/310

3 Mircea Eliade, "Shamanism" *Encyclopedia Britannica USA*, 1972, XX/342, Buluç, *İ.A.*, XI/310.

4 Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 1989, 51.

Budist rahip anlamına geldiğini ileri sürmektedirler[5]. Bilhassa Türk Tarihi'yle ilgili kıymetli çalışmalarıyla tanınan İbrahim Kafesoğlu, şaman kelimesinin Tunguzca'ya yabancı olduğunu, şamanlığın kuzeyden güneye yayılışında Budizm'in (Lamaizm) tesirinin olduğunu, şamanların cübbelerinin üzerindeki tasvirlerin Budist rahiplerinin kostümlerinin taklidi olduğunu belirtmektedir[6].

Şamanlık veya şaman fenomeni zannedildiği gibi sadece Ural-Altay ve Sibirya'da değil Asya'da, Okyanus'da, Kuzey Amerika'da[7], Eskimolar'da, Avustralya'da, İndonezya'da, Alaska'da, İzlanda'da, Afrika'nın birçok yerlerinde görülmüştür[8] ve görülmektedir.

Şaman; ruhlarla insanlar arasında mutavassıt rolünü oynayan bir nevi din adamı, bir hekim, bir sihirbaz, kötü ruhları kovmak suretiyle hastalıkları tedavi etmeye çalışan bir üfürükçü, toplu kurban ayinini yöneten, insanların ölmesi halinde ruhlarının öbür dünyaya yolculuklarında onlara rehberlik ve muhafızlık yeteneğine sahip bir kişi, tabiatüstü alemle irtibat kuran, vücudunu terkedip kozmik alemde dolaşabilen, kabileye yön veren, hikmet sahibi, şair bir kimse, yağmur yağdırabilen, olağanüsütü güce sahip, daha bol av için yerler gösterebilen, kabileyi kötü ruhlardan koruyan ve nihayet gelecekten haber veren falcı veya hakimdir[9]. Onun, kendine has, kötü ruhlardan koruyan bir elbisesi ve ayinde kullandığı bir davulu vardır[10]. Şamanlık irsi olup babadan oğula geçer veya pek seyrek olarak da babadan kıza intikâl eder[11]. Şamanlar umumiyetle fakir kimselerdir, kazançları mütevazidir[12].

Türk kavimlerinin şamanlarına umumiyetle kam dediklerini, kam'ın da kahin, sihirbaz demek olduğunu[13] belirten Saadettin Buluç'un fikrine zıt olarak İbrahim Kafesoğlu, kam sözünün şaman'ı

5 Abdülkadir İnan, *Şamanizm*, Ankara, 1986, 75.
6 İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Ankara, 1980, 39.
7 Eliade, *Britannica*, XX/342.
8 Kafesoğlu, 35.
9. Eliade, *Britannica*, XX/343. Buluç, *İ.A.*, XI/310-320.
10 Buluç, *İ.A.*, XI/318.
11 Buluç, *İ.A.*, XI/314.
12 Buluç, *İ.A.*, XI/319.
13 Buluç, *İ.A.*, 310, 11.

değil eski Türk dininin temsilcisini ifade ettiğini belirtir ve şöyle der: "Gerçekten eski Türk topluluklarında Şamanlığa benzer bir inancın varlığına ihtimal verdirecek hiçbir kayıt mevcut değildir. Altay Türkleri tarafından bugün şaman manasında kullanılan kam sözü Gy Nemeth'in araştırmalarına göre hiç olmazsa V. yy. dan beri yaşamaktadır... Tabgaçlarda V. yy. da şamanlığı hatırlatan birşey yoktur. Uygurlar'da ise (VIII-XI. yy.) bu hususta açık bir delile tesadüf edilmez. Hatta Uygurlar'da, kam sözü din adamı anlamında değil, büyücü, sihirbaz manasında kullanılmıştır. Orhun Kitabeleri dahil, şimdiye kadar ele geçen Gök-Türk yazılı metinlerinde, ne umumi olarak "din adamı" manasında, ne de "şaman" manasında kam kelimesine rastlanmadığı gibi, bütün vesikalarda şamanlığı ima eden bir kayıt bulunmamıştır."[14]

Görüldüğü gibi, şamanlık bir dinden ziyade, temel prensibi ruhlara, cinlere, perilere emir ve kumanda etmek, gelecekten haber vermek düşüncesi olan bir sihirdir[15]. Bugün şaman ve şamanlık vazifelerini yaptığına inanılan bir şahıs düşünülmek istenilirse, Kızılderili filmlerinde görülen herhangi bir kabilenin büyücüsü akla gelmelidir. Bununla beraber, günümüz dünyasında ve Türkiye'sinde ruhlarla temasa geçen ve onlarla konuştuğunu söyleyen modern şamanların aramızda dolaştığı unutulmamalıdır[16].

İşte yukarıda saydığımız özellikleri olan "şaman" hangi mantıkla bir milletin sahip olduğu dinin isminin temelini oluşturuyor, bunu anlamak gerçekten zor. Çünkü Dinler Tarihi'nde bir din, ya kurucusunun ismi ile (Budizm gibi) veya tebliğcisinin ismi ile (Musevilik gibi) ya da kutsal kitabında zikredilen bir isimle (İslâm gibi) anılır. Şaman gibi bir dini fenomenle, eski Türkler'in dininin Şamanizm olduğunu çıkarmak ilmi değildir. Hiçbir dinde din adamına dayalı olarak o dine ad verilemez. Bugün biz hristiyan din adamının papaz olması itibariyle Hristiyanlığı papaz dini diye adlandıramadığımıza göre eski Türkler'in dinine de Şamanizm diyemeyiz[17]. Şamanizm denilen böyle bir inancın eski Türkler

14 Kafesoğlu, 40.

15 Abdülkadir Donuk, "Eski Türklerin Dini Şamanizm mi İdi" *Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Tarih Dergisi, (T.D.A.V. Tarih Dergisi)* Şubat 1988, 11.

16 Donuk, *T.D.A.V. Tarih Dergisi*, 10.

17 Hikmet Tanyu, *İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara, 1980, 45; Tümer-Küçük, 84.

arasında mevcudiyeti meselesi, bugüne kadar ispatlanamamıştır. Bilinen tek şey Radloff'un XIX. yüzyılda Altaylardaki Türkler arasında tesbitlerine dayanılarak, Türkler'in İslâm öncesi dinlerinin Şamanizm olduğu varsayımıdır. Bu görüş artık iltifat görmemektedir[18].

Eski Türkler'in dininin Şamanizm olduğunu ileri süren Georgi, Banzarov, Şaskov[19] ve Abdülkadir İnan[20] gibi müellifler varsa da bilhassa Hunlar üzerinde duran Schimidt, Şamanizm fikrine katılmamakta, onlarda çok eskiden beri gök dini dediği Gök Tanrı kültürüne dayanan bir inanç sisteminin hakim olduğunu söylemektedir[21]. Yine Ziya Gökalp de Türkler'in dininin Şamanizm olamayacağını onun bir din değil, bir sihir olduğunu belirtir[22]. Türkiye'de yetişen ilk Dinler Tarihçisi Hikmet Tanyu hocamız da, eski Türkler'in Şamanizm diye bir dinleri olmadığını onların tek Tanrı inancına sahip olduklarını belirtmektedir[23]. Jean-Paul Raux da Orhun Kitabeleri'ne dayanarak Türkler'in Şamanist değil Gök Tanrı kültürüne bağlı olduklarını ifade eder[24]. Saadettin Buluç'un ifade ettiği gibi XVIII. ve XIX. asırlarda Şamanizm'e dair yazılmış olan eserlerin çoğu müsbet tetkiklere dayanmaktan ziyade, bir takım kalbi hükümlerle verilmiş sathi bilgileri ihtiva eder[25]. Aslında Orta Asya'daki Türk topluluklarının tarihleri ve dini inançlarıyla ilgili araştırmalarda şamanizmin varlığını gösterecek herhangi bir inanca rastlanmamaktadır. Çin kaynaklarındaki Türkler'in inanışlarıyla ilgili eski metinlerde bu konuda en ufak bir kayda bile tesadüf edilmemiştir[26]. Fakat şunu belirtelim ki şamanlık halk dinleri arasında yaşamış, İslâmi dönemde de izlerini günümüze kadar sürdürmüştür[27].

18 Ocak, 34.
19 Buluç, *İ.A.*, XI/314.
20 İnan, 2.
21 Ocak, 23.
22 Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Hazırlayanlar: Kazım Yaşar Kopraman-Afşar İsmail Aka), İstanbul, 1976, 119.
23 Tanyu, 45.
24 Ocak, 23.
25 Buluç, *İ.A.*, XI/320.
26 Ocak, 34.
27 Ocak, 35.

Eski Türk Dini ile ilgili iddialardan birisi de totemızm (totemcilik) meselesidir. Ziya Gökalp, Türkler'in totemist olduğunu savunmuştur. O, "Türk Totemizmi" başlığında bir makalede, konuyu değerlendirerek, her boyun kendine ait bir totem hayvanı olduğunu ve her mevsimde o mevsime ait totem hayvanlarının, kurban edildiğini ifade ediyor. Ayrıca Türklere ait hayvan isimlerini Türk tarihindeki kavim isimleriyle karşılaştırarak, bunların birer Türk Ulusu'nun totemleri olduğunu ileri sürüyor. Ona göre Hun'ların totemi koyun, Tunguz'larınki domuz, Saka'larınki köpek, Oğuz'ların öküzdür[28].

Totemizm veya totemcilik, kıanların atası sayılan ve bu sıfatla kutsal tanınan hayvan, bitki veya cansız olana yani totem kabul edilene tapmadır[29]. Klan üyeleri, kendilerini totem kabul ettikleri bitki veya hayvandan geldiklerini kabul etmekte ve onu kutsal kabul etmektedirler[30]. Totemci görüşe göre bütün insanlar bir noktada bu merhaleden geçmişlerdir. Çeşitli kabileler kendilerini, belli bir hayvan veya bitki ile kan bağı içinde akraba telakki ederlerdi. Toteme tapınılır ve özel ayinlerle, belirli zamanlarda yenilirdi. Böylece zamanla ilahi varlıklara tapınma ve kurbana geçilmiştir[31]. Totemizmin ayırdedici nitelikleri; ana tarafından akrabalık, dış evlenme, mantık öncesi zihniyet, ortaklaşa mülkiyet, parazit ekonomi (toplayıcılık ve avcılık) olarak özetlenir[32]. İnsanla toplum (klan, kabile vb.) arasındaki bir bağlaşma münasebeti gözlenmiş ve bu münasebet dinin başlangıcı sayılmıştır. Klan adını taşıyan toplulukta totem, cemaatın yerini tutan kutsal varlık olarak alınmıştır. Bu yolda gerek din gerekse totem hakkında yanlış düşüncelere sapıldığından şüphe yoktur. Frazer, 1910 yılında yayınladığı *Totemcilik ve Dış Evlenme* adlı eserinde totemle olan ilişkilerin her vakit dini olmadığını ispat etmiştir. Yazara göre Tanrı'dan söz eder gibi totemden söz açmak ve bunun klan tarafından yüceltildiğini doğrulamak büyük hatadır[33].

---

28 Gökalp, 92.

29 Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara, 1983, 79.

30 Taplamacıoğlu, Mehmet, 40.

31 Tümer, Küçük, 29.

32 Taplamacıoğlu, 79.

33 Taplamacıoğlu, 2.

XIX. yy. sonunda toplumsal şartları hareket noktası sayarak, dini açıklamak ve anlatmak cihetine gidilmiştir. Bilindiği gibi bu, A. Comte'nin pozitivizmine giden bir yoldur. Comte'ye göre din toplumunun bir fonksiyonu idi. Son zamanlarda Durkheim etrafında toplanan Fransız sosyoloji okulu, bu doğrultuda ilerlemiş ve büyük bir canlılık göstermiştir. Burada, dinin başlangıç ve temelini, rasyonel olarak açıklamak amacı güdülmüş ve ilk toplum bağlarına gidilmiş, Totemcilik ele alınmıştır.[34]

Ziya Gökalp de Türk Dini'ni Durheim'den mülhem olarak totemizm esasına göre incelediğinden[35] bu konuda Gökalp de Durkheim'in düştüğü hatalara düşmüştür. Çünkü yukarıda da işaret edildiği gibi totemizm klanlarda görülür. Halbuki Türkler 10.000 yıl önce klanlığı bırakmıştı. Klanlarda ana hukuku caridir, akrabalık totem bağı iledir. Halbuki Türkler'de ise "kan bağı" esastır[36]. Gök Türkler, hatta daha önceki çağlarda Türkler Baba Ata çağına ulaşmış, içtimai düzen bakımından ileriye gitmişlerdir[37]. Klanda mülkiyet ortaklığı yürürlükte olmasına rağmen, Türklerde ferdi mülkiyet esastı. Parazit ekonomi değil, hayvan yetiştirme ve tarıma dayalı bir ekonomi sistemi vardı. Aşkabat civarında bulunan Hunlar'dan önceki döneme ait kalıntılardan güneşte kurutulmuş dört köşe evler, hububat taneleri, sığır ve koyun gibi hayvanlara ait kemik kalıntılarıyla yerleşik ve ziraatçi bir kültüre sahip oldukları anlaşılmaktadır. Totemcilikte her klanın bir hayvanı vardır, Türkler de ise ata kabul edilen hayvan tekdir. O da kurt'tur. Onun Türk kütlelerini toplayıcı bir vasfı vardı[38]. Gök Türkler'de kurt dini anlamını kaybetmiş, bir devlet sembolü haline gelmiştir[39]. Koyu bir müslüman olan İbn Fadlân da X. yy. Oğuzlarının ne kutsal kuşlarından, ne de totemciliği hatırlatan adetlerinden bahsetmiştir. Oğuz Destanı'nda da bu konuda bir işarete rastlanmaz[40]. Hun Tarihçisi Roux da Türkler'de totemizmin olduğunu red eder[41]. Kurt

34 Taplamacıoğlu, 2.
35 Kafesoğlu, 11.
36 Kafesoğlu, 16.
37 Bahattin Öğel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, 18.
38 Kafesoğlu, 16; Öğel, 20.
39 Öğel, 21.
40 Kafesoğlu, 20.
41 Ocak, 23.

pek aziz, saygıdeğer bir varlık sayılmıştır ama tapınılmamıştır. Zaten zamanla da totemcilik nazariyesinden vazgeçilmiştir[42].

Ziya Gökalp daha sonra, eski Türkler'in daha gelişmiş bir dine sahip olmaları gerektiğini düşünerek, totemizm fikrinden vazgeçerek Eski Türkler'in dinine "Toyonizm" adını vermiştir[43]. Halbuki eski Türkler için Toyonizm dediği din, Budizm'den başka birşey değildir[44]. Eski Türk dinini Toyonizm diye isimlendiren Ziya Gökalp, Toyonizm meselesinde de hata etmiştir. Çünkü kendi ifadesine göre Toyon, Türk dininin ruhani reislerine verilen isimdir[45]. Din adamına verile ismin bir dine isim olamayacağını daha önce belirtmiştik. Şunu belirtelim ki Ziya Gökalp bir Dinler Tarihçisi değildir. Orta Asya üzerine ihtisas yapmış bir tarihçi hiç değildir. Dolayısıyla ona verilen tarihi bilgilerin yanlışlığından onu sorumlu tutamayız. Destan veya menkıbeler, yanlış aktarılmış olabilir. Nihayet yazar, o zamanda mevcut olan araştırmalardan faydalanmıştır. Bütün bunlara rağmen Türk kültür tarihine önemli katkılarından dolayı kendisini hayırla yad etmek gerekir.

Eski Türkler'in dini ile ilgili ileri sürülen fikirlerden bir başkası da, İslâm öncesi Eski Türkler'in dinlerinin birçok tanrı ve tanrılardan oluşan bir ilâhlar penteonuna sahip olduğu ve buna bağlı olarak Türkler'in putlara taptığı iddiasıdır. Bilhassa Ebarhard, Türkler'in puta taptığını vurgular[46]. Böyle bir varsayıma nasıl ulaşılıyor? Bazı seyyahların Türk bölgelerine yaptıkları seyahatları anlatan seyahatnameler ve Çin kaynaklarının verdiği verilerden bu neticeye varılıyor. Şunu belirtelim ki bu seyahatnameler Göktürklerden en az 200 yıl sonra yazılmıştır, ilmi metod ve objektiften uzaktır, sınırlı bir gözleme dayanmaktadır. İşin en ilginci ise seyahatnameleri yazanlar Türkçe de bilmiyorlardı[47]. Bunlardan başka ilk kaynak olarak ele alınan kışiler ve eski Türk Dini üzerinde fikir beyan edenler, Dinler Tarihi, Din Fenemolojisi, Mitoloji uzmanı olmayan kişilerdir. Ayrıca batıdan gelen bazı kaynakları ilmi bir şüphe ve araştırmaya dayanmadan benimseyiş, ikinci elden yanlış

42 Kafesoğlu, 16.
43 Ocak, 23.
44 İnan, 1.
45 Gökalp, 40.
46 İnan, 5.
47 Tanyu, 88.

değerlendirme ve tahlile yöneltici unsur oluyor. Bunlarla beraber 19. ve 20. yüzyılda animizm, tabiatçılık, totemizm, şamanizm gibi kuramlara, dar ve yetersiz inceleme ve araştırmalara dayanan terimlerin adeta ilmi bir kanun gibi benimsenmesini de görüyoruz[48].

Orijinal Türk metinlerinin hiç birisinde Tanrılar şeklinde kelimeyi çokluk yapan kullanıma rastlanmamaktadır[49]. Bununla beraber Türkler'de ne Yunan mitolojisinde olduğu gibi "kadın erkek" Okeanus ve Tethys gibi tanrılar, ne de Hint, İran ve Yunanistan'daki gibi ateş, su ve hava gibi unsurlar vardı[50]. Bengü Taş Bitiği yazıtlarında da Tanrılardan değil sadece Tanrı'dan söz edilir. Tengri sözü sürekli olarak tek başına kullanılmıştır[51]. Abdülkadir İnan'ın belirttiği gibi yazıtlarda çok iptidai olan inanmalardan, fena ruhlardan, töz'den ve putlardan bahsedilmiyor[52]. Orhun Kitabeleri'nde, daha söze Tanrı adıyla başlanmaktadır[53]. Köktürk çağında tek tanrı inancının olduğunu yine o döneme ait bir Bizans kaynağı da desteklemektedir: "Türkler olağanüstü bir biçimde ateşe saygı gösterirler; suyu ve havayı ululardır, toprağı kutlarlar, fakat yalnızca göğü ve yeri yaratana Tanrı derler ve ona taparlar"[54]. Ulu atalarımız M.Ö. I. binin içinde tek tanrılı bir inanç yapısı içinde yaşıyorlardı[55]. 5000 sene önceleri bile tek tanrı inancına, hatta insanlığın ilk yaratılış sıralarında İslâm'ı ve Allah'ı tanıdıkları ileri sürülmektedir[56].Zaten Türkler'in İslâm'ı hemen kabul etmelerinin temelinde yatan en önemli unsur tek Tanrı'ya inanıyor olmalarıdır.

Kitabelerden Tanrılar ve tanrıça anlamları çıkaranların bunları okurken yanlış ve eksik okuduklarından bu neticeye vardıkları ileri

48 Tanyu; IV.

49 Sait Başer, *Gök Tanrının Sıfatlarına Esmâü'l-Hüsna' Açısından Bakış*, İstanbul, 1991, 17.

50 Ögel, 121.

51 Dursun Yıldırım, "Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1992, II/353, *(IV. M.T.H.K.K. Bildirileri)*

52 İnan, 5.

53 Başer, 52.

54 Yıldırım, *IV. M.T.H.K. Bildirileri*, 360.

55 Yıldırım, *IV. M.T.H.K. Bildirileri*, 360.

56 Ögel, 66.

sürülmektedir. Bu yanlışlıklardan en önemlisi kitabelerde zikredilen "Umay" dır[57]. Hikmet Tanyu Bey hocamızın ifadesine göre Muharrem Ergin, Göktürk Kitabeleri'ni okurken metinde olmadığı halde ilahe dediğini söylemekte ve Umay'ın koruyucu ruh veya melek olabileceğini belirtmektedir[58]. Dursun Yıldırım da, Umay'ın Tanrı'nın verdiği kut (ilahi bir güç) ile tüm canlıların yavrularını korumakla görevli bir melek rolünde varlık olduğunu, tanrıçalık gibi bir vasfı olmadığını savunmaktadır[59]. Yine, Dursun Yıldırım, Zaman Tanrısı şeklinde okunan tabirin de yanlış okunduğunu vurgulamakta, bu tabirin, zamanı Tanrı bozar şeklinde tercüme edilmesi gerektiğini savunur[60]. Destanlarda da tek Tanrı inancı vurgulanmaktadır.

Gerçekten Türkler'in İslâm'ı hemen kabul etmelerinin temelinde yatan espiri işte bu tek Tanrı inancıdır. Kutadgu Bilig'deki "yeri, göğü yaratan" cümlesine benzer cümleler Göktürk yazıtlarında da vardır. Bunun nedeni ise eski Türk dini ile İslâmiyet arasında, büyük farkın bulunmamasıdır[61].

Peki Eski Türkler'in inandığı tek tanrının ismi ne idi, sıfatları nelerdi? Onun ismi Gök Tanrı'dır. Burada gök renkten ziyade, yücelik, mübarek, mukaddes, ebedi, ezeli enginlik anlamlarındadır[62]. Tanrı'nın şekli yoktur, o güç verir, Tanrı ebedidir, ezelidir, tektir, yaratandır, yarattığı yeryüzünü tanzim edendir, irade ve kudret sahibidir, adildir, herşeye gücü yeter, yapamayacağı hiçbir şey olmayan tek ilah, rızık verendir. O uluğdur, eşi ve benzeri yoktur, insanlara yol gösterir, varlıklara hükmeder, cezalandırır, savaşlarda onun iradesi ile zafere ulaşılır. Tanrı Türk'un hayatına vasıtasız olarak müdahale eder, emreder, iradesine boyun eğmeyenleri cezalandırır, şafak söktürür, bitkiyi meydana getirir, merhamet edicidir, tevbe edildiğinde affedendir[63]. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, eski Türkler'in inandıkları Tanrı ile İslâmiyet'teki

57 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1973, 58.
58 Tanyu, 33.
59 Yıldırım, *IV. M.T.H.K. Bildirileri*, 359.
60 Yıldırım, 360.
61 Ögel, 323.
62 Ögel, 323.
63 Ögel, 119, Başer, 1, 16, 52, 55, 56, 57, 67, Kafesoğlu, 57, 58, 65, Buluç, *İ.A.*, XI/324, Abdülkadir Donuk, 11.

Allah aynı kudrettir. Bu, hem mana, hem de isimleri ve sıfatları itibariyle böyledir[64].

Türkler öbür dünyada ikinci bir hayatın varlığına (ahiret) ve ruhların ebediliğine inanıyorlardı. Öldükten sonra "Tanrı'daki hayata dönmek" şeklinde ifade edilen bir hayatın varlığı bahis mevzuudur. Eski Türkçe'de (Gök Türk-Uygur) ruh, can manasında "tin" kelimesi kullanılıyordu. Bu aynı zamanda "nefes" demekti. Ölüm nefesin kesilmesi, ruhun bedenden çıkıp uçması şeklinde tasavvur ediyorlar, böylece bazen "öldü" yerine "uçtu" diyorlardı[65].

Bütün bunlar Tanrı'nın eşi ve benzeri olmayan, insanlara yol gösteren, varlıklara hükmeden, cezalandıran bir ulu varlık telakkisi olduğunu göstermektedir. Açıkça görülmektedir ki, bu semavi Tanrı inancının yukarda izah edilen "şamanik" düşüncelerle hiçbir ilgisi mevcut değildir[66].

Orhun Abideleri'nde geçen "Üstte mavi gök, altta yağız yer bulundukta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış"[67] sözü ile dünyanın ve insanoğlunun yaratılması anlatılmaktadır. Bu inanca göre önce gökler, sonra yerler yaratılmış, bu ikisinin arasında da kişioğlu yaratılmıştır. Bu sıralama İslâm'ın yaratılış fikrine de uygunluk göstermektedir. İslâmi telakiye göre de önce gök, sonra yer, sonra insanoğlu yaratılmıştır[68].

Yine Orhun Abideleri'nde "Üstte gök basmasa, altta yer delinmesse, Türk Milleti, ilini, töreni kim bozabilir"[69] cümleleri de kıyamet fikrinin de Türkler'de mevcut olduğunu göstermektedir[70]. Türkler'in sahip olduğu Tanrı inancına göre, Tanrı'nın eşi ve benzeri yoktur, O, insanlara yol gösteren, varlıklara hükmeden, cezalandıran bir ulu varlıktır. Açıkca görülmektedir ki bu semavi

64 Başer, 81.
65 Kafesoğlu, 48, Başer; 59; Ergin, 24.
66 Kafesoğlu, 58.
67 Ergin, 20.
68 Başer, "Türk Müslümanlığı", *Yeni Harran Çevresi*, Urfa, Ağustos 1993, sayı 3, 27.
69 Ergin, 24.
70 Başer, *Yeni Harran Çevresi*, sayı 3, 27.

Tanrı inancının, yukarda izah edilen "şemanik" düşüncelerle hiçbir ilgisi mevcut değildir[71].

Türkler'in o döneme ait ibadetleri ve ibadet şekilleri ile ilgili yeterli bilgiye sahip değiliz, fakat destanlardan, efsanelerden edindiğimiz intibaya göre Türkler Tanrı'ya kurban sunmaktaydılar, yılın beşinci ayında, Altın Dağ'a çıkıp ibadet etmek suretiyle "hac" etmekteydiler[72], cenaze törenleri düzenlemekteydiler, dua ederler ellerini yukarı doğru kaldırırlardı. Bütün bunlar gösterir ki Türkler'de bir din sistemi teşekkül etmişti.

Türkler'in İslâm'ı hemen kabul etmelerinin ve ehli sünnet akidesine mensup olmalarının temelinde eski Türk Dini'nin özellikleri yatmaktadır. Toplamacıoğlu'nun ifade ettiği gibi bir milletin dini ve ideolojisi incelenirken, coğrafi,etnolojik, politik, kültürel şartlar ve o milletin daha önce sahip olduğu dinleri de incelemek gerekir. İran'da şiiliğin, Türkler'de sünnîliğin yaygın olmasının nedeni daha önce sahip oldukları eski din ve kültürlerdir[73].

Dinler Tarihi'nde bir milletin bir dini kolayca, hemencecik kabul etmesi, kısa zamanda onun en büyük müdafii ve yayıcısı olması, pek nadir rastlanan vakalardandır. İşte bu nadir vakalardan birisi de Türkler'in İslamiyet'i hiçbir zorlama olmadan kabul etmeleridir.

İslâmlıktan önce bazı Türk kavimleri Budizm, Maniheizm, Musevilik, Hristiyanlık gibi dinlere intisab etmişlerdir. Bu dinlerin prensiblerinin onların milli bünyelerine uymaması sebebiyle bu dinleri kabul eden Türk boyları milli kültürlerini ve kimliklerini kaybetmişlerdir. Nitekim Budizm'i kabul eden Tabgaçların (V. asır) Museviliği benimseyen Hazarların (VII ve X. asır) Hristiyanlığa giren Macar ve Bulgarların (V ve IX. asır) bugün Türklüklerinden hiç bir şey kalmamıştır. Yalnız İslâm dinidir ki, Türkler'in kadim inançları ile birçok bakımdan uygunluk göstermesi dolayısıyla, Türkler arasında yaygın bir din durumundadır İslâm dinini kabul etmiş olan Türk boylarından hiç birisi Milli varlıklarını kaybetmemişlerdir. Bu bakımdan Türkler'in İslâm dinine toptan

71 Kafesoğlu, 58.

72 Tümer-Küçük, 82.

73 Taplamacıoğlu, 170.

girişleri, doğurduğu müsbet neticeleri itibariyle Türk ve İslâm tarihinin bir dönüm noktasını teşkil etmekle kalmaz, dünya tarihinin de en büyük hadiselerinden biri sayılacak bir ehemmiyet taşır[74].

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türkler yüzyıllardan beridir tek Tanrı'ya inanmışlar ve tek Tanrı inancının gerektirdiği bir ahlâk anlayışı içerisinde yaşamışlardır.

74 Donuk, 7.